

ถอดบทเรียนการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดสงขลา Best Practices in Community-Based Learning Process Management: Insights from a Case Study in Songkhla Province

วรรณิศา จันทรหอม^{1*} วันชัย ธรรมสังการ¹ เกษตรชัย และหิมา¹ ปัญญา เทพสิงห์¹
Wannisa Junhom^{1*}, Wanchai Dhammasaccakarn¹, Kasetchai Laeheem¹, Punya Tepsing¹

(Received: October 19, 2023; Revised: November 27, 2023; Accepted: December 18, 2023)

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อถอดบทเรียนการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน และหาแนวทางพัฒนาการจัดการกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้นำกลุ่มองค์กรในชุมชน จำนวน 2 คน ผู้จัดการกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน จำนวน 5 คน ครูที่เคยเข้าร่วมกระบวนการ จำนวน 2 คน และเจ้าหน้าที่องค์กรเอกชน จำนวน 1 คน รวมทั้งสิ้น 10 คน คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ผลการวิจัยพบว่า การจัดการกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งหนึ่งในตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา มีบทเรียนแห่งความสำเร็จ ได้แก่ 1) ชุมชนมีวิถีมุมปัญญาและมีการสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน 2) ชุมชนมีสถานที่ทางธรรมชาติที่น่าสนใจ 3) คนในชุมชนลุกขึ้นมาจัดการกระบวนการเรียนรู้ด้วยความห่วงใยและความภาคภูมิใจ 4) คนในชุมชนมีทัศนคติที่ดีและเปิดกว้างพร้อมที่จะเรียนรู้ 5) สร้างแรงบันดาลใจและเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนเข้ามาร่วมเรียนรู้และฝึกฝน และมีบทเรียนที่ต้องพัฒนาหรือปรับปรุง ได้แก่ 1) ควรมีการกระตุ้นการเรียนรู้โดยให้ผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมในการตอบคำถามและตั้งคำถาม 2) การจัดการกระบวนการของชุมชนยังไม่เป็นระบบเท่าที่ควร 3) สื่อหรือเครื่องมือในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ยังมีน้อย 4) วิทยากรของชุมชนมีน้อย 5) ควรมีการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีการสะท้อนกลับหลังการเรียนรู้ 6) การจัดเตรียมสถานที่ยังมีข้อบกพร่อง ด้านแนวทางพัฒนาการจัดการกระบวนการเรียนรู้ มีดังนี้ 1) ควรมีการจัดอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพของวิทยากรชุมชน 2) ควรร่วมกับโรงเรียนจัดทำชุดคู่มือการจัดการกระบวนการเรียนรู้ 3) ควรพัฒนาให้มีสื่อการเรียนรู้ที่มีความเหมาะสมตามช่วงวัย และ 4) ควรพัฒนาสถานที่ให้พร้อมกับการจัดการกระบวนการเรียนรู้

¹คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

¹Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkhla University

*Corresponding author. E-mail: junhom.wannisa3@gmail.com

คำสำคัญ: ถอดบทเรียน ใช้ชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้

Abstract

This study employs a qualitative research approach aimed at distilling valuable insights into organizing learning process within a community framework and exploring strategies for enhancing the learning process through community-based initiatives. The data sources for this study comprised ten individuals, including two community leaders, five organizers involved in the community learning process, two participating teachers, and one staff member from a private organization. These information providers were purposefully selected through purposive sampling. Data collection was conducted through a combination of participant observation, group discussions, and in-depth interviews.

The research findings revealed key success factors in the management of community-based learning process within a community situated in Na Thap Subdistrict, Chana District, Songkhla Province. The identified lessons are outlined as follows: 1) The community boasts a wealth of cultural heritage that has been passed down through successive generations. 2) The community features captivating natural attractions. 3. Community members proactively orchestrate the learning process with enthusiasm and a sense of pride. 4. Residents within the community exhibit a positive and receptive attitude toward learning. 5. The initiative serves as a source of inspiration and facilitates opportunities for children and youth to participate in learning and skill development. Nevertheless, there are areas for further development or enhancement, including: 1) Enhancing learning engagement by actively encouraging participants to pose and answer questions. 2) Addressing the need for a more systematic approach to the community's learning process. 3) Rectifying the absence of appropriate media or tools for organizing and facilitating the learning process. 4) Addressing the limitation in the number of community educators. 5) Fostering opportunities for learners to reflect on their educational experiences. 6) Rectifying deficiencies in preparing and optimizing the learning environment. Regarding guidelines for the development of the learning process organization, the following recommendations are suggested: 1) Provide training programs to enhance the capabilities of

community educators. 2) Establish collaborations with schools to formulate a comprehensive handbook for organizing the learning process. 3) Create age-appropriate learning materials to enhance educational effectiveness. 4) Develop facilities to ensure readiness for organizing the learning process.

Keywords: Best practices, Community-based learning

บทนำ

แนวทางการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 มีการเปลี่ยนทัศนะ (Perspectives) จากกระบวนทัศน์แบบดั้งเดิม (Tradition paradigm) ไปสู่กระบวนทัศน์ใหม่ (New paradigm) ตามกรอบแนวคิด เพื่อการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ซึ่งเน้นทักษะความรู้ และความเชี่ยวชาญ เน้นย้ำการคิดสร้างสรรค์ การคิดวิเคราะห์ วิจัย การสื่อสารและการร่วมมือ การสื่อสารสนเทศและเทคโนโลยี ทักษะชีวิต และทักษะทางอาชีพ ทำให้ผู้เรียนเรียนรู้มีความสุขภายใต้การเปลี่ยนแปลงและเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ (ศรีวรรณ ฉัตรสุริยวงศ์ และ มาเรียม นิลพันธุ์, 2559) หลายปีที่ผ่านมาประเทศต่าง ๆ ได้มีการปฏิรูปการศึกษาโดยได้ให้คำจำกัดความ “ทักษะการศึกษาในศตวรรษที่ 21” ว่าเป็นสิ่งที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในโลกปัจจุบัน ซึ่งมีความซับซ้อนประกอบด้วยทักษะที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป ส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปที่ทักษะการคิดที่ซับซ้อน ทั้งทักษะการเรียนรู้และทักษะการสื่อสาร ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้มากกว่าการท่องจำ (Saavedra, & Opfer, 2012)

การจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นรูปแบบหรือกลยุทธ์หนึ่งในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีการเชื่อมโยงหลักสูตรการเรียนรู้กับชุมชน โดยใช้การปฏิบัติงานเป็นฐานให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงในสถานการณ์จริง ภายใต้การมีส่วนร่วมของครู นักเรียน และคนในชุมชน ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดความรู้ในเนื้อหาตามหลักสูตรและมีความเข้าใจชุมชนมากขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้การพัฒนาผู้เรียนด้านความรู้และทักษะอื่น ๆ ทั้งการบรรลุวัตถุประสงค์ของหลักสูตร เป้าหมายที่กำหนดโดยชุมชน และสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในเชิงบวก รวมทั้งยังเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้อย่างยั่งยืน (วิจารณ์ พานิช, 2555)

ชุมชนแห่งหนึ่งในตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา เป็นชุมชนชายฝั่งทะเลที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นและปราชญ์ชุมชนอยู่มากมาย ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาด้านการทำมาหากิน ด้านการรักษาโรค ด้านสุขภาพ และด้านการกินอยู่ เช่น การถนอมอาหาร การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านแห่งนี้เห็นความสำคัญและต้องการให้มีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ จึงได้มีการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้แก่เด็กและเยาวชนทั้งในพื้นที่อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา และพื้นที่

จังหวัดใกล้เคียงมาอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาถอดบทเรียนการจัดการกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดการกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อถอดบทเรียนการจัดการกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดสงขลา
2. เพื่อหาแนวทางพัฒนาการจัดการกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งหนึ่งในจังหวัดสงขลา

การทบทวนวรรณกรรมและกรอบแนวคิดการวิจัย

บริบทชุมชน

ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนริมชายฝั่งทะเลที่มีวิถีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ตั้งอยู่ที่ตำบลนาทับ อำเภोजะนง จังหวัดสงขลา เป็นหมู่บ้านที่แยกมาจากบ้านคลองทิง ตำบลนาทับ โดยมีคลองแสนยางกั้นระหว่างบ้านคลองทิงกับชุมชนแห่งนี้ ซึ่งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภोजะนง ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 19 กิโลเมตร ประชากรนับถือศาสนาอิสลามทั้งหมด คนในชุมชนมีสายสัมพันธ์แบบระบบเครือญาติ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการประมง และอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการประมง (90%) ได้แก่ ผู้ประกอบการรับซื้อสัตว์น้ำ แม่ค้ารายย่อยขายอาหารทะเลสดและอาหารทะเลแปรรูป ผู้ประกอบการแปรรูปสัตว์น้ำ ลูกจ้างแปรรูปสัตว์น้ำ ลูกจ้างออกเรือประมง และประกอบอาชีพอื่น ๆ (10%) (วรรณิศา จันทรหอม, 2561; ผู้จัดการกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 29 กันยายน 2566)

แนวคิดการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

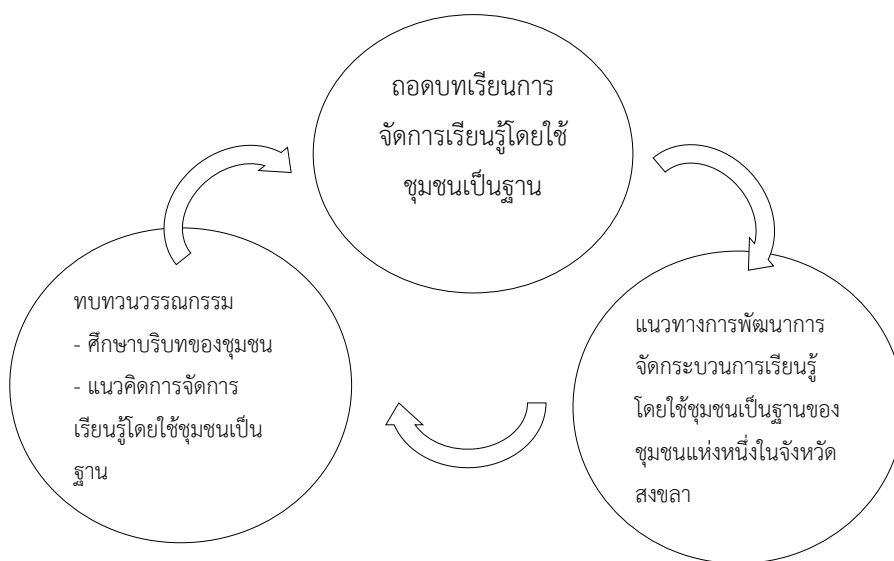
แนวคิดการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เป็นกลยุทธ์หรือรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการเนื้อหาตามหลักสูตรให้เชื่อมโยงกับชุมชนโดยใช้การปฏิบัติงานเป็นฐาน ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติในสถานการณ์จริง โดยการมีส่วนร่วมของครู นักเรียน และกลุ่มคนในชุมชน ซึ่งได้มีการสรุปกระบวนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ไว้ดังนี้ 1) ศึกษาศักยภาพของชุมชน 2) กระตุ้นบุคคลในชุมชนและบุคลากรในโรงเรียนให้ตระหนักและมีพลังอำนาจในการจัดการศึกษาร่วมกัน 3) ศึกษาความต้องการพัฒนาด้านอาชีพในท้องถิ่นของนักเรียน 4) พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น 5) จัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติจริง 6) จัดโครงการเสริมการเรียนรู้ 7) ประเมินผลการเรียนรู้ตามสภาพจริง (ดิษยุทธิ์ บัวจุม และคณะ, 2557)

การถอดบทเรียน

ศุภวัทย์ พลายน้อย (2562) ได้ให้ความหมายของการถอดบทเรียนว่า เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการจัดการความรู้ เป็นการดึงเอาความรู้จากการทำงานออกมาใช้เป็นทุนในการบริหารจัดการในเรื่องที่ยากหรือมีความซับซ้อนไปจากเดิม กระบวนการถอดบทเรียนให้ความสำคัญกับการมีเวลาครุ่นคิดใน 3 ระดับ คือ ระดับ

ปัจเจกบุคคล ระดับระหว่างบุคคล และระดับกลุ่ม ซึ่งหัวใจหลักของการถอดบทเรียนคือการแบ่งปันความรู้ โดยการถอดบทเรียนควรมีการพิจารณา ดังนี้ 1) มีการเปลี่ยนแปลงอะไรเกิดขึ้นบ้าง 2) หากมีผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงคล้าย ๆ กันต้องพยายามตอบให้ได้ว่า อะไรสำคัญที่สุด และทำไมจึงสำคัญ 3) บทเรียนมีอะไรที่ทำให้เกิดความแตกต่างและความต่างต่างนั้นก่อให้เกิดผลต่อพฤติกรรมอย่างไร

โดยมีกรอบแนวคิดของการวิจัย ดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ประเภทกรณีศึกษา (Case study) (George & Bennett, 2005) โดยการศึกษาเอกสาร และการรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) การสนทนากลุ่ม (Group discussion) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) ผู้วิจัยกำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) ได้แก่ ผู้นำกลุ่มองค์กรในชุมชน 2 คน ชาวบ้าน (ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้) 5 คน ครูที่เคยเข้าร่วมกระบวนการ 2 คน และเจ้าหน้าที่องค์กรเอกชน 1 คน รวมผู้ให้ข้อมูลหลัก 10 คน

การตรวจสอบข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) โดยตรวจสอบข้อมูลที่แตกต่างกัน ทั้งการตรวจทางเอกสาร และตั้งคำถามเดียวกันกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 2-3 คน เพื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงของข้อมูล และเพิ่มเติมข้อมูลที่ขาดหายไปจนกระทั่งข้อมูลที่ได้มีความอิ่มตัว (Saturated data) (Reid, 1996)

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) (Silverman, 2001) ที่ได้จากเอกสารและการสัมภาษณ์รวบรวมให้ครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย นำข้อมูลที่ได้มาจำแนกแยกแยะและจัดเป็นหมวดหมู่และนำข้อมูลแต่ละหมวดมาเชื่อมโยงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล โดยการตีความ (Interpretation) เนื้อหาจากเรื่องราวที่ปรากฏและเชื่อมโยงความเกี่ยวข้องของข้อมูล

ผลการวิจัย

ตอนที่ 1 ผลการถอดบทเรียนการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ของชุมชนแห่งหนึ่งในตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา

การจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งนี้ เริ่มจากการจัดทำชุดข้อมูลของชุมชน ได้แก่ ข้อมูลความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ชายฝั่งและทะเลจะนะ ข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน ข้อมูลกระบวนการต่อสู้ และข้อมูลภูมิปัญญา จากนั้นได้มีการฝึกฝนวิทยากรซึ่งเป็นคนในชุมชนโดยการทำความเข้าใจต่อเนื่อง และได้มีการนำชุดความรู้ที่ได้จากการเก็บข้อมูลชุมชนมาจัดเป็นฐานการเรียนรู้ โดยจะเป็นการเรียนรู้ผ่านเรื่องเล่าและการปฏิบัติจริง ซึ่งมีการแบ่งเป็นฐานการเรียนรู้ ดังนี้

1. ฐานการเรียนรู้เรื่องราวการต่อสู้ของชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งทะเลจะนะ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 จากปัญหาการเข้ามาของเรืออวนลากอวนรุนทำให้ชาวบ้านต้องอพยพไปทำการประมงในพื้นที่อื่น หลังจากนั้นชาวประมงได้มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งทะเลจนสามารถกลับเข้ามาทำการประมงในพื้นที่ได้ นอกจากนั้นยังมีประเด็นปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ ปัญหาการข่มขืนยืมของทหาร ที่ได้มีการยิงลงไปในเขตพื้นที่ที่ชาวบ้านได้ทำการอนุรักษ์และฟื้นฟู (พ.ศ.2543) ปัญหาการทำโป๊ะของนายทุนภายนอกชุมชน (พ.ศ.2548) ปัญหาเรือสำราญน้ำมันของบริษัทเอกชนที่เข้ามาทำการลากสายเคเบิล เพื่อเจาะสำรวจปิโตรเลียมในพื้นที่ชายฝั่งทะเลจะนะ (พ.ศ.2555-พ.ศ.2556) โครงการทำเรื่อน้ำลึกสงขลาแห่งที่ 2 (พ.ศ.2552-2561) จากปัญหาที่เกิดขึ้นชาวบ้านได้มีการขับเคลื่อนเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่อง (วรรณิศา จันทรหอม, 2561)

2. ฐานการเรียนรู้สันทรายชายหาด เป็นการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่สันทรายชายหาด ด้วยการเดินสำรวจจากพื้นที่ชุมชนจนถึงอาคารร้างรวมระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร มีการเรียนรู้ชนิดพันธุ์พืชในพื้นที่สันทรายชายหาด และเรียนรู้การนำมาใช้ประโยชน์ รวมทั้งเรื่องเล่าที่เกิดขึ้นในพื้นที่สันทรายชายหาด

3. ฐานการเรียนรู้การดำนํ้าฟังเสียงปลา เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อกันมายาวนาน ผู้ที่สามารถดำนํ้าฟังเสียงปลาได้ ชาวประมงจะเรียกว่า “ดูหล่า” และถือว่าเป็นการทำงานที่มีเกียรติเพราะน้อยคนที่จะสามารถทำได้ โดยวิทยากรจะเล่าประสบการณ์ในการดำนํ้าฟังเสียงปลาและวิธีการจับปลาให้ผู้เข้าร่วมฟัง

4. ฐานการเรียนรู้การขุดน้ำจืดริมทะเล เป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวประมงในสมัยก่อน ซึ่งในสมัยก่อนหมู่บ้านแห่งนี้มีบ่อน้ำเพียง 3 บ่อ เด็ก ๆ เล่นน้ำทะเลเสร็จ ผู้ใหญ่ก็จะขุดน้ำจืดริมทะเลให้อาบ เป็นการเรียนรู้โดยให้ผู้เข้าร่วมทดลองขุดหาน้ำจืดด้วยตนเองโดยจะมีการแบ่งเป็นกลุ่ม แนะนำเทคนิคในการขุด และมีกะลามะพร้าวเป็นอุปกรณ์ในการขุด เมื่อขุดน้ำจืดได้แล้วก็จะชิมดูว่ารสชาติดีจริงหรือไม่อย่างไร

5. ฐานการเรียนรู้การทำปลาเส้น เป็นภูมิปัญญาในการเพิ่มมูลค่าของปลาที่มีจำนวนมากในชุมชน โดยการนำปลาที่มีขนาดเล็กมีก้างเยอะ และเป็นปลาที่มีราคาถูกมาสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยการแปรรูป โดยจะมีการสาธิตวิธีการทำปลาเส้นและให้ผู้เข้าร่วมทดลองทำในขั้นตอนต่าง ๆ เช่น การขูดเกล็ดปลา การผ่าปลา การตากปลา และการตัดปลาเป็นเส้น

6. ฐานการเรียนรู้ปลาเค็มฝึงทราย เป็นภูมิปัญญาในการถนอมอาหารและสร้างมูลค่าเพิ่มของคนสมัยก่อนที่นำปลาที่เหลือจากการขายและไม่แช่น้ำแข็ง โดยจะมีการสาธิตวิธีการทำปลาเค็มฝึงทรายและให้ผู้เข้าร่วมทดลองทำปลาเค็มฝึงทราย ตั้งแต่การทำความสะอาดปลา การห่อปลา ไปจนถึงการนำปลาเค็มไปฝึงทราย

จากการถอดบทเรียนการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งหนึ่งในตำบลนาทับ อำเภोजันละ จังหวัดสงขลา พบว่ามีบทเรียนแห่งความสำเร็จและบทเรียนที่ต้องมีการพัฒนาหรือปรับปรุง ดังนี้

1. บทเรียนแห่งความสำเร็จ

1.1 ชุมชนมีวิถีภูมิปัญญาที่ยึดโยงกับฐานทรัพยากร มีการเรียนรู้สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ครูผู้เข้าร่วมกระบวนการคนที่ 1 กล่าวว่า “...ที่นี่มีต้นทุนสูงมีพื้นที่ มีปราชญ์ชาวบ้าน มีภูมิปัญญาที่ดำรงอยู่และพร้อมที่จะถ่ายทอดการเรียนรู้ให้กับเด็ก ๆ มีความเป็นธรรมชาติในการถ่ายทอดการเรียนรู้...” ส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีความเป็นธรรมชาติ เพราะวิทยากรชุมชนมีความรู้ความชำนาญและมีรูปธรรมที่ชัดเจน รวมทั้งมีความพยายามที่จะออกแบบกิจกรรมให้ผู้เข้าร่วมได้ลงมือทำจริง ทำให้ผู้เข้าร่วมมีประสบการณ์และมีความตื่นตัวที่ได้ลงมือปฏิบัติจริง

1.2 มีสถานที่ทางธรรมชาติที่น่าสนใจ เป็นพื้นที่สันทรายชายหาดที่มีลักษณะเป็นเนินเล็ก ๆ หลายเนินสูงต่ำสลับกัน มีต้นไม้ที่มีความร่มรื่น และมีพื้นที่ชายหาดเป็นแนวยาวสวยงามตามธรรมชาติ อีกทั้งมีเรื่องเล่าของการใช้ประโยชน์พื้นที่ของคนในสมัยก่อน

1.3 จากสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น การเข้ามาทำการประมงใกล้พื้นที่ชายฝั่งของเรือประมงพาณิชย์ เรืออวนลากอวนรุน และจะมีโครงการทำเรื่อน้ำลึกสงขลาแห่งที่ 2 เกิดขึ้นในพื้นที่ นักพัฒนาองค์กรเอกชนกล่าวว่า “...ชุมชนมีแรงผลักดันที่สำคัญที่เกิดจากปัญหาปากท้องพื้นที่ทำกินถูกทำลาย

ต้องออกไปหากิน (ทำประมง) ในพื้นที่อื่น ต้องออกไปอยู่ที่อื่น.... เขาไม่อยากจะเกิดสภาวะแบบนั้นอีกแล้ว...” จึงทำให้คนในชุมชนลุกขึ้นมาจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยความหวังและความภาคภูมิใจในสิ่งที่ชุมชนและเครือข่ายร่วมกันขับเคลื่อนและปกป้อง เป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญทำให้วิทยากรชุมชนพร้อมที่จะถ่ายทอดองค์ความรู้ เพื่อสื่อสารเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้สัมผัสได้ถึงการมีมิตรไมตรีที่ดีในการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาของชุมชน

1.4 คนในชุมชนมีทัศนคติที่ดีและมีการเปิดกว้างพร้อมที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ มีการปรับเปลี่ยนยึดหยุ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ มีการใช้มิติของศาสนาเข้ามาขับเคลื่อนในการปกป้องดูแลฐานทรัพยากร เชื่อมโยงกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ และมีการคิดวิเคราะห์ในการดำเนินงานหรือการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน นำมาสู่การสร้างสรรคกิจกรรมของชุมชนร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

1.5 จากการดำเนินงานของชาวบ้านที่ทำมาอย่างต่อเนื่อง สร้างแรงบันดาลใจและมีการเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนในชุมชนเข้ามาร่วมเรียนรู้และฝึกฝนในการจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยมีผู้ใหญ่เป็นผู้แนะนำและฝึกฝนให้ นอกจากทำให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้ และเกิดความภาคภูมิใจในวิถีของชุมชน ยังสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเด็ก เยาวชน และผู้ใหญ่ ทำให้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น มีความเข้าใจกันมากขึ้น ซึ่งนำมาสู่กระบวนการพัฒนาและถ่ายทอดการจัดกระบวนการเรียนรู้สู่รุ่นลูกหลานต่อไปในชุมชนได้

2. บทเรียนที่ต้องมีการพัฒนาหรือปรับปรุง

2.1 การจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ควรมีการกระตุ้นการเรียนรู้โดยให้ผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมในการตอบคำถามตั้งคำถามได้อย่างเต็มที่ และควรมีการใช้คำถามเชิงกระตุ้นให้เด็กมีความตื่นตัวในการตอบคำถามและมีความสุขในการตั้งคำถามตอบคำถาม

2.2 การจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเล่าตามความรู้สึคนึกคิดในขณะนั้นของวิทยากร ทำให้การจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนยังไม่เป็นระบบเท่าที่ควร

2.3 สื่อหรือเครื่องมือในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนยังมีน้อย ควรมีสื่อหรือเครื่องมือในการเรียนรู้ที่หลากหลาย และมีความเหมาะสมกับช่วงวัยของผู้เข้าร่วมเรียนรู้

2.4 วิทยากรของชุมชนยังมีน้อย ดังคำกล่าวของชาวบ้านผู้จัดกระบวนการเรียนรู้คนที่ 1 “...ชาวบ้านที่จะมาเป็นวิทยากร สอนเด็กยังมีน้อย เพราะบางส่วนก็จะมุ่งแต่การทำมาหากิน หลบ (กลับ) มาเหนื่อยเขาก็อยากพักผ่อนซึ่งเราก็เข้าใจเขาเนะ บางส่วนด้วยความเป็นชาวบ้านไม่หาญ (กล้า) ที่จะแหลง (พูด) เหมือนเราก็ไม่ใช่หาญแหลง (กล้าพูด) ที่คนหลายๆ แต่เป็นสิ่งที่เราเห็นแล้วว่าเราต้องทำเราจึงมาสอนเด็ก...”

2.5 การจัดกระบวนการเรียนรู้ในแต่ละครั้งควรมีการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีการสะท้อนกลับหลังการจัดกระบวนการ เพื่อให้ชุมชนได้รับทราบความคิดเห็นจากผู้เรียนโดยตรง และนำข้อเสนอแนะดังกล่าวมาพัฒนาปรับปรุงในการจัดกระบวนการเรียนรู้ครั้งต่อไป

2.6 ด้านการจัดเตรียมสถานที่ มีข้อบกพร่องด้านการจัดการ เช่น การจัดเตรียมห้องน้ำ ซึ่งบางครั้งไม่มีป้ายบอกทางที่ชัดเจน บางครั้งน้ำไม่เพียงพอสำหรับการใช้งาน ไม่มีสถานที่ในการหลบแดดหลบฝน ทำให้ในช่วงฤดูฝนไม่สามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่

ตอนที่ 2 แนวทางพัฒนาการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งหนึ่ง

พบว่า มีแนวทางพัฒนาในการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ดังนี้

1. ควรมีการจัดอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพของวิทยากรชุมชน ดังคำกล่าวของผู้นำชุมชนคนที่ 1 “...อยากให้มีการฝึกอบรมในการเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ เพราะชาวบ้านจะได้ฝึกฝนและเกิดความมั่นใจที่จะจัดกระบวนการ อย่างเราก็อยากจะฝึกเพื่อให้เป็นขั้นเป็นตอนมากขึ้น ตอนนี้เราพูดตามความคิดตามประสบการณ์ของเรา...” ซึ่งสอดคล้องกับที่ครูผู้เข้าร่วมกระบวนการคนที่ 1 เสนอคืออยากให้ชุมชนได้มีการอบรมต่างๆ เช่น เทคนิคการพูดในที่สาธารณะ เทคนิคการตั้งถามเชิงกระตุ้น เทคนิคในการใช้เครื่องมือหรือสื่อการเรียนรู้ที่หลากหลายเหมาะสมกับช่วงวัย เทคนิคการจัดกระบวนการอย่างเป็นลำดับขั้นตอน เป็นต้น และจะต้องเพิ่มจำนวนวิทยากรชุมชนให้มากขึ้น รวมทั้งการพัฒนาเยาวชนคนรุ่นใหม่ขึ้นมาเป็นวิทยากร ซึ่งจะช่วยให้การจัดกระบวนการเรียนรู้มีความยั่งยืนมากขึ้น

2. ควรร่วมกับโรงเรียนในการจัดทำชุดคู่มือการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อให้การจัดกระบวนการเรียนรู้เป็นลำดับขั้นตอนและเป็นระบบมากขึ้น ทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน ช่วยปลูกฝังให้มีความรักและผูกพันกับชุมชน และเห็นคุณค่าของฐานทรัพยากร ซึ่งทุกคนจะต้องร่วมกันดูแลอนุรักษ์และฟื้นฟู

3. พัฒนาให้มีสื่อการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายตามช่วงวัยของผู้เข้าร่วมเรียนรู้ ซึ่งมีตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลจนถึงระดับอุดมศึกษา เพื่อช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ ช่วยกระตุ้นการเรียนรู้สร้างความสนใจให้กับผู้เข้าร่วมเรียนรู้ ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

4. พัฒนาสถานที่ให้พร้อมกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ทั้งพื้นที่หลบแดดหลบฝน ห้องน้ำ และพื้นที่จอดรถ ซึ่งจะต้องมีการทำป้ายที่ทำให้เห็นจุดต่างๆ ได้อย่างชัดเจน เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เข้าร่วมเรียนรู้

อภิปรายผลการวิจัย

การจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งหนึ่ง มีความสอดคล้องกับการศึกษาของ (ดิษยุทธิ์ บัวจุม และคณะ, 2557) ที่ได้มีสรุปกระบวนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ซึ่งประกอบด้วย 1) การศึกษาศักยภาพของชุมชน ได้มีการเริ่มกระบวนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยการจัดทำชุดข้อมูลชุมชน ทำให้คนในชุมชนเห็นข้อมูลทั้งหมดและมีความเห็นร่วมกันว่าสิ่งเหล่านี้มีคุณค่า

ที่สามารถสร้างการเรียนรู้ให้กับเด็ก เยาวชน และคนที่สนใจทั่วไปได้ 2) มีการกระตุ้นให้บุคคลในชุมชนและบุคลากรในโรงเรียนได้ตระหนัก และมีพลังอำนาจในการจัดการศึกษาร่วมกัน 3) การศึกษาความต้องการพัฒนาด้านอาชีพในท้องถิ่นของนักเรียน 4) พัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น 5) จัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติจริง 6) จัดโครงการเสริมการเรียนรู้ 7) ประเมินผลการเรียนรู้ตามสภาพจริง

จากการถอดบทเรียนการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ หรือผู้ที่ให้ข้อมูล ได้มีการคิดทบทวนกระบวนการทำงานที่ผ่านมา ทำให้เห็นถึงความสำเร็จ ข้อบกพร่องของการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ผ่านมา รวมทั้งแนวทางในการพัฒนาการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และมีข้อค้นพบที่สำคัญของการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งนี้คือ แรงผลักดันจากปัญหาที่คนในชุมชนเคยประสบพบเจอคือปัญหาการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้คนในต้องชุมชนลุกขึ้นมาจัดทำข้อมูลชุมชนและจัดกระบวนการเรียนรู้ เป็นแรงขับภายในของชุมชน ทำให้เกิดการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยความห่วงใยและความภาคภูมิใจของคนในชุมชน เป็นการคิดและออกแบบโดยคนในชุมชนจึงทำให้การดำเนินการของชุมชนมีความยั่งยืน และมีความพร้อมที่จะพัฒนาต่อไป

สรุปผลการวิจัย

การจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งหนึ่งในตำบลนาทับ อำเภोजะนง จังหวัดสงขลา เริ่มจากการจัดทำชุดข้อมูลของชุมชน และนำชุดความรู้ที่ได้จากการเก็บข้อมูลชุมชนมาจัดเป็นฐานการเรียนรู้ โดยคนในชุมชนซึ่งจะเป็นการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริงและมีการจัดเป็นฐานการเรียนรู้ ได้แก่ ฐานการเรียนรู้การต่อสู้เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งทะเลจะนะ ฐานการเรียนรู้สันทรายชายหาด ฐานการเรียนรู้การดำน้ำฟังเสียงปลา ฐานการเรียนรู้การชุนน้ำจืดริมทะเล ฐานการเรียนรู้การทำปลาเส้น และฐานการเรียนรู้ปลาเค็มฝึงทราย

บทเรียนแห่งความสำเร็จ เนื่องมาจากชุมชนมีวิถีภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันประกอบกับสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้คนในชุมชนลุกขึ้นมาจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยความห่วงใย มีความภาคภูมิใจ และมีทัศนคติที่ดีพร้อมที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ การดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องส่งผลให้เด็กและเยาวชนในพื้นที่เกิดแรงบันดาลใจ เข้ามาร่วมเรียนรู้และฝึกฝนการจัดกระบวนการเรียนรู้ ทำให้การจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

บทเรียนที่ต้องพัฒนาหรือปรับปรุงในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน คือการจัดกระบวนการเรียนรู้ยังไม่เป็นระบบเท่าที่ควร สื่อหรือเครื่องมือในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนยังมีน้อย ควรมีการกระตุ้นการเรียนรู้โดยให้ผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมในการตอบคำถามและตั้งคำถาม รวมทั้งควรมีการเปิดโอกาสให้

ผู้เรียนได้สะท้อนกลับหลังการเรียนรู้ ในส่วนของวิทยากรยังเป็นกลุ่มเฉพาะที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม และมีข้อบกพร่องด้านการจัดการเตรียมสถานที่

แนวทางพัฒนาในการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชนแห่งนี้ ได้แก่ ควรมีการจัดอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพของวิทยากรชุมชน ควรร่วมกับโรงเรียนในการจัดทำชุดคู่มือการจัดการกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ควรพัฒนาให้มีสื่อการเรียนรู้ที่มีความหลากหลายตามช่วงวัยของผู้เข้าร่วมเรียนรู้ และควรพัฒนาสถานที่ให้พร้อมกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ เช่น มีพื้นที่หลบแดดหลบฝน ห้องน้ำ และพื้นที่จอดรถ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1.1 ภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีนโยบายในการพัฒนาศักยภาพพื้นที่แหล่งเรียนรู้ของชุมชน ทั้งด้านองค์ความรู้และการสนับสนุนงบประมาณในการพัฒนาพื้นที่ของชุมชนโดยคนในชุมชน โดยมีการคัดเลือกชุมชนที่มีความต้องการและมีความพร้อมในการจัดการเรียนรู้จริงๆ เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

1.2 ชุมชนจะต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับพื้นที่อื่น ๆ ที่มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะเดียวกัน เพื่อการพัฒนาหรือปรับกระบวนการในการจัดการเรียนรู้ให้มีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการวิจัยเพื่อประเมินผลหรือประเมินความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของชุมชน

2.2 ควรมีการวิจัยที่นำเทคโนโลยีหรือนวัตกรรมมาใช้ในการพัฒนาฐานข้อมูลและฐานการเรียนรู้ของชุมชน

2.3 ควรมีการวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชน

รายการอ้างอิง

- ดิษยุทธิ์ บัวจุม, อังคินันท์ อินทรกำแหง, พรณี บุญประกอบ และสุภาพร ธนะชานันท์. (2557). การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เพื่อสร้างความสนใจและทักษะในอาชีพท้องถิ่นของนักเรียนโรงเรียนบ้าน พระนางวิทยา. วารสารพหุวิทยาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 20(2), 18-36. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/BSRI/article/view/20138>
- วรรณิศา จันทร์หอม. (2561). ทะเลคือชีวิตของเรา 3. มูลนิธิภาคใต้สีเขียว.
- วิจารณ์ พานิช. (2555). วิธีการสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ในศตวรรษที่ 21. มูลนิธิสดศรีสฤษดิ์วงศ์.

- ศรียรรณ ฉัตรสุริยวงศ์ และมาเรียม นิลพันธุ์. (2559). กระบวนทัศน์การจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมความสามารถด้านการติดต่ออย่างมีวิจารณญาณและการแก้ปัญหาเชิงสร้างสรรค์สำหรับนักเรียนระดับประถมศึกษา. *วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย*, 8(1), 183-197. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/suedureasearchjournal/article/view/34694>
- ศุภวัณณ์ พลายน้อย. (2562). นานาวิธีวิทยาการถอดบทเรียนและการสังเคราะห์ความรู้. ศูนย์พัฒนาศักยภาพภาคีด้านการสร้างเสริมสุขภาพ.
- George, A. L., & Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. The Belfer Center for Science and International Affairs.
- Reid, A. J. (1996). What we want: Qualitative research. *Canadian Family Physician*, 42.
- Saavedra, A.R., & Opfer, V. D. (2012). *Teaching and learning 21st century skills: Lessons from the learning sciences*. <https://asiasociety.org/education/teaching-and-learning-21st-century-skills>
- Silverman, D. (2001). *Interpreting qualitative data: Methods for analyzing talk, text and interaction* (2nd ed.). CA: Sage.

บุคลากรกรม

- ผู้นำกลุ่มองค์กรในชุมชนคนที่ 1 (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณิศา จันทร์หอม (ผู้สัมภาษณ์), ที่ชุมชนแห่งหนึ่งในตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา, เมื่อวันที่ 25 กันยายน 2566.
- ผู้นำกลุ่มองค์กรในชุมชนคนที่ 2 (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณิศา จันทร์หอม (ผู้สัมภาษณ์), ที่ชุมชนแห่งหนึ่งในตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา, เมื่อวันที่ 25 กันยายน 2566.
- เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณิศา จันทร์หอม (ผู้สัมภาษณ์), ที่ชุมชนบ้านนา ตำบลบ้านนา อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา, เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2566.
- ครูที่เคยเข้าร่วมกระบวนการคนที่ 1 (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณิศา จันทร์หอม (ผู้สัมภาษณ์), ที่ชุมชนบ้านนา ตำบลบ้านนา อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา, เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2566.
- ครูที่เคยเข้าร่วมกระบวนการคนที่ 2 (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณิศา จันทร์หอม (ผู้สัมภาษณ์), ที่ชุมชนบ้านนา ตำบลบ้านนา อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา, เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2566.
- ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนคนที่ 1 (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรรณิศา จันทร์หอม (ผู้สัมภาษณ์), ที่ชุมชนแห่งหนึ่งในตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา, เมื่อวันที่ 29 กันยายน 2566.

ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนคนที่ 2 (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรณิศา จันทรหอม (ผู้สัมภาษณ์), ที่ชุมชนแห่งหนึ่ง
ในตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา, เมื่อวันที่ 29 กันยายน 2566.

ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนคนที่ 3 (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรณิศา จันทรหอม (ผู้สัมภาษณ์), ที่ชุมชนแห่งหนึ่ง
ในตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา, เมื่อวันที่ 29 กันยายน 2566.

ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนคนที่ 4 (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรณิศา จันทรหอม (ผู้สัมภาษณ์), ที่ชุมชนแห่งหนึ่ง
ในตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา, เมื่อวันที่ 29 กันยายน 2566.

ผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนคนที่ 5 (ผู้ให้สัมภาษณ์), วรณิศา จันทรหอม (ผู้สัมภาษณ์), ที่ชุมชนแห่งหนึ่ง
ในตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา, เมื่อวันที่ 29 กันยายน 2566.